

Qafqazda Sovet terroruna qarşı 1928/30-cu illər silahlı müqavimət hərəkatı haqqında

SSRİ-nin sosialist inkişaf planı üzərində 1927-28-ci illər ərzində aparılan müzakirə və mübahisələr iki yolun mövcudluğunu aşkara çıxardı. Birincisi, (yeni iqtisadi siyasət) qaydalarının davamı ilə səciyyələnən iqtisadiyyatın bütün bölmələrinin müntəzəm inkişaf yolu idi. Bu, ağır və yüngül sənayenin bir-biri ilə bağlı, müəyyən dövr üçün mütənasib optimal inkişafı, kənddə könüllü kooperasiya və xalqın həyat səviyyəsinin və mədəniyyətinin yüksəldilməsi uğrunda çalışmaq demək idi. İkincisi isə sürətli, zorakı, güc tətbiq etməklə inkişaf yolu idi. Bu yol sənayenin yüksək sürətli inkişafını önə çəkir, kəndin sürətlə, zor işlətməklə kollektivləşdirilməsini zəruri və ilkin addım hesab edirdi.

Xalqın həyat səviyyəsini yüksəltmədən, kənddə ağlabatan və bütün təbəqələrin mənafeyinə uyğun iqtisadi islahatlar aparmadan nəyin bahasına olursa-olsun ağır sənayenin qısa zaman içərisində sürətli inkişafına çalışmaq cəmiyyətin müvazinətini pozmağa gətirib çıxaracaq, geniş repressiyalara yol açacaqdı. Kənd əhalisinin boğazından kəsib sənayeləşmənin təməlini qurmaq üçün kəndin gəlirini mərkəzləşdirmək, kolxoz qurmaq, kəndi inzibati idarəetmək və kulakları ləğv etmək yolu seçildi.

Zora əsaslanan irtkişaf yolunun seçilməsi, kobud və amansız inzibati-avtoritar idarəetməyə və nəticədə dövlət terroruna gətirib çıxardı.

Qafqazda sovet terror aparatı tam gücü ilə işləyirdi. Bütün xalqlar terrorun qurbanı idi. Lakin müsəlmanlar, türklər (o zamankı azərbaycanlılar) daha ağır vəziyyətdə idilər.

1926-27-ci təsərrüfat ilində adam başına vergi miqdarı Ermənistanda 2 rubl 23 qəpik, Gürcüstanda 2 rubl 25 qəpik, Azərbaycanda isə 3 rubl 60 qəpik idi. Yenə həmin ildə varlı kəndlilərə düşən vergi payı Ermənistanda 23,25 %, Gürcüstanda 35,13 %, Azərbaycanda isə 45,62 % idi. 1921-ci ildə Azərbaycan rəhbərlərinin səyi nəticəsində XI Qızıl Ordunun Gürcüstandan Azərbaycana qayıtmasının qarşısı alınmışdı. Həmçinin Azərbaycanda Gürcüstan və Ermənistandan fərqli olaraq ərzaq vergisi daxil edilməmişdi. Lakin 20-ci illərin ortalarından başlayaraq Azərbaycan rəhbərləri hər cür sovet təzyiq və terror üsullarının tətbiqində öndə idilər.

Türk və ümumiyyətlə müsəlmanlara qarşı sistemli şəkildə məscidlərin bağlanması və islam dininə hücumlar, çadra və papaqlara qarşı hücum kimi xüsusi mənəvi cəza üsulları da işə salınırdı.

Milli və dini mənsubiyyətə bağlı böyük təzyiqlərlə yanaşı daha ağır iqtisadi vəziyyətdə olan müsəlmanlar, xüsusilə türklər 20-ci illərin sonu və 30-cu illərin əvvəlində Qafqazda Dövlət terrorizminə qarşı üsyanlarda müqayisə olunmaz dərəcədə fəal idilər. Bu silahlı ölüm-dirim mübarizəsi Azərbaycanda, Gürcüstan və Ermənistanın əsasən türklər yaşayan zonalarında, eləcə də bir sıra Şimali Qafqaz rayonlarında baş verirdi. Son zamanlar qapısını tədqiqatçılar üzünə açan bir çox arxivlər bunu təsdiq edir.

Ümumittifaq Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Zaqafqaziya ölkə komitəsinin Gürcüstan Prezident Arxivində saxlanılan sənədləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

1928-29-cu illərdə çadra və mədrəsələrin bağlanması ilə əlaqədar Acarıstanda başlanan ümumxalq hərəkatı çox kəskin şəkil aldı. Gürcüstanda kulakları ləğv etmə əməliyyatı isə Tiflis okruqunun türklər yaşayan hissəsində başladı. 1930-cu il 30 yanvar tarixinə kimi Qarayazıdakı 17 kənddən 15-də tam kollektivləşmə aparıldığı xəbər verilirdi. Məhz bu rayon ən güclü üsyan yuvasına, cənub-şərqi Gürcüstan, Şimali Ermənistan və Qərbi Azərbaycan ərazisində kolxoz hərəkatını iflasa uğradan, milis və orduya böyük tələfat verən hərəkatın mərkəzinə çevrildi. 1930-cu il 12 mart və 16 mart arasında Tbilisi ilə Moskva arasında baş verən təcili və gizli xəbərləşmə və qərariaşma üsyanın vüsətindən xəbər verir:

«В Грузии подготавливается операция против старой банды Исахана (Караязы), взявшего вчера обратно свое желание примириться, что объясняется повидимому организованным воздействием муссавативсов» (Записка по прямому проводу – Москва ОГПУ, Ягода, Евдокимов, от Реденца – Берии).

«Санкционировать операции Закавказского ГПУ по ликвидации банды в Караязском районе... Разработать проект практических мероприятий – участие КК Армии в борьбе с бандитизмом, в частности обсудить вопрос о передислокации частей КК Армии... Отпустить Зак.ГПУ из резервного фонда ЗСНК 200000 рублей сверх ранее отпущенных» (Особая папка заседания секретариата ЗКК ВКП(б), секретарь ЗКК ВКП(б) Криницкий).

«С первых же дней коллективизация встретила резкое сопротивление не только со стороны кулачества, но и середняков... Наличие отдельных бандитских групп в Караязском районе, также в районах бывшего Борчалинского уезда под руководством бывшего примиренного бандита Исахана» (Совершенно секретно, Москва – Секретариат ЦК ВКП(б), от секретаря ЦК КП(б) Грузии – Кахиани).

1930-cu ilin əvvəllərində Ermənistanda Ağbaba, Qızıl Qoç və s. kəndlərdə müsadirə və həbslər başlanmış, mütəşəkkil silahlı üsyan isə Kərbəlayı İsmayılın başçılığı ilə Vedibasar rayonunda baş vermişdi. Zəngəzur, Şəmşəddin və s. rayonlar da toqquşmalar içində idi.

Lənkəran ətrafında sərhəd qoşunları və milis qüvvələri ilə gərgin döyüşlər aparən dəstələrə Həsən İsa oğlu və Cankişi başçılıq edirdilər.

1928/30-cu illərdə Qarabağda, Quba, Nuxa, Göyçay, Zaqatala, Gəncə kimi yerlərdə silahlı müqavimət hərəkatının ardı-araşı kəsilmirdi. Gəncədə və Gəncəbasarda Memmed Qasım, Hacı Axund və Rüstəmin dəstələri döyüşürdülər.

Sovetlər üçün Naxçıvandakı güclü üsyanın böyük təhlükə doğurduğunu qeyd edən Q.Musabəyov xalqa rəsmi müraciət etdi. Bu hadisə və əks effekt doğura bilən müraciət Tbilisi və Moskvanı bərk narahat etdi, Q.Musabəyovun yazılı müraciəti yığışdırıldı.

Təkcə 1930-cu ilin mart ayında Zaqafqaziyada 50-yə yaxın kütləvi silahlı üsyan qeydə alınmışdı, onların 40-ı Azərbaycana, digərləri isə əsasən Gürcüstan və Ermənistanın türk əhəlisinə aid idi.

Mənbə

Qafqazda Sovet totalitarizmi (20-30-cu illər): Elmı konfrans Bakı 6-7 noyabr, 1998-ci il. – Bakı: Xəzər Universitəsi nəşriyyatı, 1998. – s. 55-58.